

ДОРИВОР ЎСИМЛИКЛАР ЕТИШТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ ВА СОҲАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВАЗИФАЛАРИ

Дилафруз Алишер қизи Муҳаммадиева

“ТИҚХММИ” Миллий тадқиқот университетининг

Қарши ирригация ва агротехнологиялар институти ассистенти

АННОТАЦИЯ

Мақолада доривор ўсимликлар етиштириш моҳияти, зарурияти, саҳанинг асосий муаммолари ёритиб берилган ҳамда тармокни барқарор ривожлантириш учун таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: доривор ўсимликлар, касаликларнинг олдини олиш, табобат, Ёввойи ҳолда ўсувчи ўсимликлар, рағбатлантириш, механизм

Дунёда содир бўлаётган ижтимоий-иқтисодий глобаллашув жараёнлари, табиий-иқлим ўзгаришлари, пандемия, шунингдек пайдо бўлаётган янги бактерия ва вирус турлари ҳамда уларнинг тарқалиш хавфи инсоният олдига янги вазифаларни қўймоқда. Бу айниқда COVID-19 пайдо бўлиши ва тарқалиши даврида ёққол намаён бўлмоқда.

Коронавирус Covid-19 пандемияси ижтимоий соҳа ҳамда иқтисодиёт тармоқларини жиддий синовдан ўтказмоқда. Шу билан бирга, пандемия даврида “Буюк ёпилиш” атамаси билан кириб келган иқтисодий инқироз халқаро хўжалик алоқаларида “қиймат занжирлари”ни узилиши билан бирга хизмат кўрсатиш ва сервис тармоқларига ҳам жиддий салбий таъсир кўрсатиб Жаҳон иқтисодиётининг рецессиясини бошлаб берди [1].

Юқоридаги каби ҳолатлар ҳукуматлар олдига келажакда вужудга келиши мумкин бўлган касаликларнинг олдини олиш, аҳоли саломатлигини тиклаш ҳамда дори-дармонга бўлган талабни таъминлашнинг ички имкониятларидан тўлиқ фойдаланишга доир кенг кўламли, ўрта ва узок муддатли ислохотлар дастурини ишлаб чиқишни талаб этмоқда. Ушбу чора-тадбирлар дастурларидан бири сифатида миллий фармацевтика саноатини ривожлантириш, бунда табиий доривор ўсимликлардан кенг кўламда фойдаланишни назарда тутилмоқда. Мазкур ислохотлар орқали келажакда 2020-2021 йилларда кузатилгани каби “глобал логистика занжирининг узилиши” шароитида ички имкониятлардан тўлиқроқ фойдаланиш, тиббий хавфсизликни таъминлаш имкониятини яратиш кўзда тутилади.

Маълумки, доривор ўсимликлар деганда инсоният ривожланишининг ўзоқ йиллик тажрибалари ва илмий натижалари асосида шаклланган, инсон ва ҳайвонларда кузатиладиган ўзгаришлар, ички ва ташқи биологик бузилишларни, хусусан касалликларни даволаш, уларнинг олдини олиш, шу билан биргаликда косметика саноати учун хомашё сифатида фойдаланиладиган ўсимлик гиёҳлар тушунилиб, улар флора оламининг энг қимматбаҳо ресурсларидан ҳисобланади. Илмий биологик тадқиқотлар давомида ер юзида мавжуд ўсимликларнинг ўн икки мингдан ортиқ тури доривор ўсимлик сифатида фойдаланиш мумкинлиги аниқланган.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) нинг маълумотларига кўра, мавжуд дори-дармонларнинг 60 фоизини доривор ўсимликлар хом ашёларидан олинган препаратлар ташкил этади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасида 112 тур доривор ўсимликлар расмий табобатда фойдаланишга рухсат берилган бўлиб, ушбу доривор ўсимликларнинг 80 фоизини табиий ҳолда ўсувчи ўсимликлар ташкил этади. Табиий ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларнинг ҳам хомашё захираси чегараланган бўлиб, уларни муҳофаза қилиш, биоэкологик хусусиятларини ўрганиш, хомашё захирасидан тўғри фойдаланиш ва кўпайтиришнинг илмий асосланган усулларини ишлаб чиқиш долзарб муаммолардан биридир [2].

Бугунги кунда мамлакатимизда маҳаллий корхоналар томонидан 100 дан ортиқ ўсимлик хом ашёлари тиббиёт амалиётида қўллашга рухсат этилган бўлиб, улар 28 фармакотерапевтик гуруҳларга оиддирлар. Тиббиёт амалиётида ўсимлик хом ашёларидан оддий (бир турдаги ўсимлик хом ашёларидан) ва мураккаб (икки ва ундан кўп турдаги ўсимлик хом ашёсидан) рецептлар асосида ўсимлик дамламаларини тайёрлаш ва тиббиёт амалиётида қўллаш йўлга қўйилган [3].

Сўнгги йилларда мамлакатимизда ҳам фармацевтика саноати жадал ривожланиб бораётган бўлиб, тиббиёт кластерларининг ташкил этилиши натижасида дори-дармонга бўлган талабнинг салмоқли қисми республикаимизда ташкил этилган миллий ва қўшма корхоналар томонидан таъминланмоқда. Бунда тиббиёт кластери олдида аввало, республикаимизда ёввойи ўсимликлар майдонини кенгайтириш орқали ҳамашё импортини камайитиришни устивор вазибалардан бири сифатида белгилаб берилган.

Шу билан биргаликда доривор ўсимликларни етиштириш ва қайта ишлашни ривожлантириш мақсадида бир қатор ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган бўлиб, улар маҳсулот етиштирувчиларни рағбанлантириш, ташкилий ва иқтисодий қўллаб-қувватлашга хизмат қилмоқда. Жумладан, доривор ўсимликлар етиштириш ва қайта ишлашни янада ривожлантириш учун қулай муҳит яратиш, соҳанинг экспорт салоҳиятини

ошириш, шунингдек, таълим, илм-фан ва ишлаб чиқариш жараёнларини интеграциялаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 апрелдаги «Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, қайта ишлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4670-сонли қарори қабул қилинган [4].

Мазкур қарор билан ҳудудлар доривор ўсимликлар етиштириш бўйича ихтисослаштирилди, доривор ўсимликлар кластерларини ташкил этилди, маҳсулот етиштирувчиларга бир қатор имтиёзлар тақдим этилди.

Бугунги кунда мавжуд ҳуқуқий асосларга кўра, доривор ўсимликларни етиштирувчи хўжаликлар, кластерлар қуйидаги имтиёзларга эга. Хусусан:

- ҳар бир гектар қишлоқ доривор ўсимликлар етиштириш мақсадида ерларни фойдаланишга киритиш билан боғлиқ харажатларнинг 50 фоизи, лекин базавий ҳисоблаш миқдорининг 50 баробаридан ошмаган қисми қоплаб берилади;

- сув таъминоти тизимларини қуриш, реконструкция қилиш учун жалб этилган кредитларнинг бир гектар ҳисобига 40 миллион сўмдан ошмайдиган қисмига тижорат банклари томонидан белгиланган фоиз ставкасининг 5 фоизлик пункти қоплаб берилади;

- давлат рўйхатидан ўтказилган санадан эътиборан беш йил муддатга солиқнинг барча турларини тўлашдан, шунингдек, кластерларда фойдаланишга топширилган пайтдан эътиборан ўн йил муддатга мол-мулк солиғини ҳамда қайта ишлаш қурилмалар билан банд бўлган участкалар бўйича ер солиғини тўлашдан озод қилинган;

- каврак етиштиришдан олган даромадлари жорий ҳисобот (солиқ) даври яқунлари бўйича жами даромаднинг камида 80 фоизини ташкил этадиган тадбиркорлик субъектларидан олинадиган фойда солиғи, мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ставкалари 50 фоиз миқдорида қўлланилади;

- каврак етиштиришда мавсумий ишчиларнинг тўлиқ бир мавсум ишлаган даврини уларга пенсия тайинлаш учун қонунчилик ҳужжатларида тасдиқланган, бир йиллик меҳнат стажига ўтадиган мавсумий ишлар рўйхатига киритилади;

- 2022 йил 1 июлдан 2025 йил 1 мавсумий ишчилар учун ижтимоий солиқ ставкасини 1 фоиз миқдорида ундирилади [5].

Юқоридагилар асосида таъкидлаш жоизки, республикамизда доривор ўсимликлар етиштириш ва уни қайта ишлашнинг зарурияти қуйидаги омиллар асосида шаклланмоқда. Хусусан,

- табиий-иқлим ўзгаришлари, экологик муаммолар таъсирида аҳолининг дори воситаларига тўлган талаби ортиб бораётганлиги;

- эпидемия ва пандемия шароитида миллий тиббий хавфсизликни таъминлаш масаласининг кун тартибига чиқиши;
- дори воситаларига бўлган ички талабнинг ва хомашёнинг салмоқли қисми импорт ҳисобига таъминланиши;
- республикамизнинг тоғ ва тоғолди минтақаларида мавжуд флора олами доривор ўсимликларга бойлиги, ишга солинмаган хомашё ресурслари етарлилиги;
- қайта ишлаш саноатида инвестицион муҳит жозибadorлиги ортиб бориши шароитида табиёт кластерларининг сони ва қуввати ошиб бораётганлиги;
- аҳолининг тиббий маданияти ривожланиб, кимёвий препаратлардан кўра табиий ўсимликлардан фойдаланишга талаб ортиб бориши;

1-расм. Доривор ўсимликларни етиштириш зарурияти ва унинг афзалликлари

- анъанавий тибийнинг ривожланишига алоҳида эътибор қаратилаётганлиги;
- мавжуд доривор ўсимликларнинг туп сони ва ҳосилдорлиги антрапаген омиллар таъсирида йўқолиб бораётганлиги ва бошқалар.

Умуман олганда республикамизда доривор ўсимликларни етиштириш ва қайта ишлаш тизимини ривожлантириш орқали табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, мавжудларини сақлаб қолиш имконияти яратилади.

Маълумки доривор ўсимликлар асосида тайёрланадиган дори воситалари, шу жумладан доривор дамламалар қатор афзалликларга эга бўлиб, улар қуйидагиларда ифодаланади:

- дори воситасининг тегишли самарадорлигига эга бўлган ҳолда, безарарлиги (кам заҳарлилиги);
- уларнинг “майин” доимий таъсири;
- тез ва осон тайёрлаш имкониятлари мавжудлиги;
- алоҳида мураккаб технологик ускуналар талаб этилмаслиги;
- кимёвий препаратларга нисбатан арзонлиги ва бошқалар.

Кўриниб турибдики, республикамизда доривор ўсимликларни етиштириш оқали мавжуд ресурслардан оптимал фойдаланиш, уларнинг камайиб кетишининг олдини олиш, кимёвий моддалардан воз кечган ҳолда табиий ўсимликлардан тез ва қулай фойдаланиш имкониятлари яратилади. Аммо, мазкур тармоқни барқарор ривожлантириш, биологик салоҳиятдан илмий асосланган тарзда фойдаланишда аҳолининг тажриба ва билимлари етишмаслиги, йиғиб олиш ҳамда дастлабки қайта ишлаш кўникмалари пастлиги, мавжуд анъанавий қатоклаш технологияларининг манавий эскирлангани, доривор ўсимликлардан дамламалар тайёрлашда технологик ечимлар тўғрисидаги ахборотларнинг камлиги, ёки ишончсизлиги каби муаммолар ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда.

Шу боис истиқболда доривор ўсимликларни етиштириш ва уни қайта ишлашда қуйидаги бир қатор вазифаларни бажариш мақсадга мувофиқ. Жумладан:

- доривор ўсимликлар кенг тарқалган ҳудудларнинг рақамли базасини, харитасини ишлаб чиқиш ҳамда алоҳида муҳофазасини таъминлаш;
- доривор ўсимликлар плантацияларини кенгайтириш, бунда деҳқон хўжаликларининг улушини ошириш, уларга уруғ етказиб беришнинг тизимли занжирини ишлаб чиқиш;
- дастлабки ва чуқур қайта ишлаш талаб этиладиган даривор ўсимликларнинг реестрини шакллантириш ва уни аҳоли ўртасида кенг тарғиб қилиш, тушунтиришлар олиб бориш;
- йўқолиб бораётган доривор ўсимликлар, йўқолиш даврийлиги ва ҳолатини ёритувчи воситалар орқали кенг қўламли тушунтиришлар олиб бориш;

- доривор ўсимликларни йиғиб олиш технологияларини алоҳида курслар ташкил этган ҳолда ўқитиш тизимини яратиш;

- ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларнинг уруғларини йиғиш ва генобанкни шакллантириш;

- доривор ўсимликларга етказилган зарарни қоплашнинг молиявий дастаклари билан бир қаторда ташкилий-манавий дастакларидан (хусусан етказилган зарарга нисбатан 2 боробар кўпроқ уруғ экиш мажбуриятини юклаш орқали) кенг фойдаланиш;

- доривор ўсимликлар плантацияларини ташкил этган хўжаликларни доимий равишда иқтисодий рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда республикада доривор ўсимликлар табиий захираларини сақлаш, уларнинг қайта тикланишини таъминлаш, маданий усулда доривор ўсимликлар плантацияларини яратиш ҳамда қайта ишлаш корхоналари ва уй хўжаликлари ўртасида кооперацияни йўлга қўйиш, доривор ўсимликлардан олинadиган хом ашёни қайта ишлаш ҳамда тайёр ва ярим тайёр маҳсулот сифатида экспортга чиқаришни рағбатлантириш, шунингдек, соҳага инвестицияларни кенг жалб қилиш орқали табиий, экологик, ижтимоий муаммоларни ҳал этиш имконияти яратилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. <https://www.coindesk.com/the-great-lockdown-imf-confirms-global-recession>
2. “Доривор ўсимликларни ўстириш ва етиштириш” Амалий қўлланма. “Агробанк” АТБ – 2021
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 апрелдаги “Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, қайта ишлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4670-сонли қарори, www.lex.uz
4. <https://ssv.uz/uz/documentation/dorivor-simliklar>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 27 апрелдаги “Республикада каврак етиштиришни ривожлантириш ва саноатлаштиришни рағбатлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-116 сонли фармони